

SHAXSLARARO MULOQOT JARAYONIDA GENDERNING YUZAGA CHIQISHI

Fayzullayeva Gulrux

O‘zbekiston milliy universiteti jizzax filiali assistenti.

Yusupov Umdjon

O‘zbekiston milliy universiteti jizzax filiali assistenti

Annotatsiya:

Ushbu tezida shaxslararo muloqot jaroyonida genderning yuzaga chiqish sabablari, jinslar o‘rtasidagi muloqot jarayonida yuzaga keladigan turli xil psixologik va ijtimoiy sabablar haqida fikrlar keltrilgan.

Kalit so‘zlar: shaxs, muloqot, gender munosabatlar, diskurs, aspekt, genereologiya, lingvistika, guruh, jinslararo munosabatlar

Tilshunoslikda an’anviy tahlil usullarida kuzatishlar olib borilishi bilan birgalikda, uni sotsiologiya, psixologiya hamda boshqa fanlar bilan bog‘lovchi yangi tahlil usullariga qiziqish kuchaymoqda. Bu tahlil usullari bilan bog‘liq tilshunoslikda yangi zamonaviy yo‘nalishlar paydo bo‘lmoqda. Ana shunday yo‘nalishlardan biri lingvogenderologiyadir. Bu fanning tadqiq manbai tilning gender xususiyatlarini o‘rganish bo‘lib, bunda ikkita masala: ayollar va erkaklar nutqining tafovutlari hamda o‘ziga xos xususiyatlari; til tizimida erkaklik va ayollik belgilari bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalovchi til birliklariga e‘tibor qaratiladi. Tilshunoslikda gender masalalarini o‘rganishda nutqiy faoliyatning barcha ko‘rinishlari: yozma va og‘zaki matnlar tadqiqot ob‘ekti bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Dunyo tilshunosligida bu masalalarga bag‘ishlangan ishlar anchagina. Til va gender muammosi tadqiqida diskursga alohida ahamiyat berilishiga sabab aynan so‘zlashuvda ayollik va erkaklik belgilari bilan shartlangan ko‘plab hodisalar, jumladan, nutqning ayol yoki erkaklarga xos xususiyatlari voqelanadi. Shu jihatdan diskursning gender xususiyatlarini ochib berish juda qiziqarli ma‘lumotlarni beradi. “Diskurs” atamasi fransuz tilidan olingan bo‘lib (discours), matnning og‘zaki so‘zlashuv shakli, dialog, bir-biriga ma‘no jihatidan bog‘langan mulohazalar yig‘indisi, nutqiy asar ma‘nolarini bildiradi. O‘zbek tilida amalga oshirilgan tadqiqotlarda diskurs atamasi ko‘proq og‘zaki matn ma‘nosini bildiradi. Har qanday talqinda ham diskurs matn tushunchasi bilan uzviy aloqador. Ta‘kidlash joizki, tilshunoslikda diskurs va matn tushunchalarining o‘zaro munosabati masalasi ilmiy munozaraga ham sabab bo‘lgan. Shu o‘rinda tilshunos Sh.Safarovning quyidagi fikrlari asoslidir: “Ma‘quli, qiyoslanayotgan bu ikki hodisani “giperonim” – “giponim” munosabatida o‘rganishdir.

Diskurs inson ongli faoliyatining ma‘lum bir turi, turkumi bo‘lsa, matn uning bir ko‘rinishidir. Diskurs kategoriyasining bu xildagi keng ma‘noda, umumlashtiruvchi mazmunda talqin

qilinishi muloqot tizimi, inson ongli faoliyati bilan qiziquvchi boshqa fan sohalari–falsafa, sotsiologiya, psixologiya, kibernetika kabilar uchun allaqachonlar e'tirof etilgan qoidadir".

Muloqot jarayonida ayol va erkaklarga xoslikni aniqlash qiyin emas. Shu o'rinda diskursning ayrim gender xususiyatlari to'g'risida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq. Kuzatishlarimizni jadval asosida ifodalashni ma'qul ko'rildi. Diskursning gender xususiyatlari haqida gap ketganda ayollar va erkaklar nutqida qo'llaniluvchi leksemalarni qiyoslash ham alohida ahamiyat kashf etadi. Tilshunoslarning kuzatishlaricha, tildagi yangilanish jarayonlari ayollarga nisbatan erkaklar tomonidan tez qabul qilinib, ilmiy va kasb-hunarga oid yangi leksemalar erkaklar nutqida ko'proq va faolroq qo'llanilar ekan

Suhbatni boshlash	Salomlashish jarayonining qisqaligi Ayrim hollarda salomlashish jarayoni amalga oshmasdan to'g'ridan to'g'ri muddaoga o'tish	Salomlashish va hol-ahvol so'rashish jarayonining nisbatan uzunligi
Suhbatning borishi	Oldindan rejalashtirilgan fikrlarning bayon etilishi Erishilgan natijalar eng ko'pi bilan 50 foizga bo'rttiriladi Dalil va faktlar, misollarning ko'proq qo'llanilishi Sitatalar sifatida buyuk shaxslar, olim va faylasuflarning fikrlarini keltirish Aforizmlar, latifalar, maqollarning ko'proq ishlatilishi Sukut saqlash jarayonining uzunroq davom etishi Suhbat davomida uzun pauzalarning qo'llanilishi Suhbat jarayonida suhbatdoshning so'zi kamroq bo'linadi, odatda erkaklar suhbatdoshning fikrini oxirigacha eshitishadi Aniq, bir ma'noli gapirish Siyosiy-iqtisodiy, professional mavzular haqida ko'proq suhbatlashish Suhbat jarayonida maqtanish predmeti sifatida odatda professional yutuqlar, intellektual bilimlar, yangi texnika va texnologiyalar bilan tanishganlik va boshqalar o'taydi. Gaplar va jumalarning qisqa va lo'ndaligi	Suhbat davomida bir xil fikrlarning takroriy qo'llanilishi Erishilgan natijalar odatda 200 va undan ortiq foizga bo'rttirilishi mumkin Emotsionallikni aniq namoyon etilishi Boshqa shaxslar tomonidan aytilgan gaplarning suhbatdoshga yetkazilishi Sitatalar sifatida o'ziga tanish bo'lgan insonlarning gaplarini keltirish Suhbat jarayonida sukutning deyarli vujudga kelmasligi, sukut vujudga kelgan taqdirda uning qisqaligi Suhbat davomida pauzalar deyarli qo'llanilmaydi, odatda ularning suhbat uzluksiz tovushlar yig'indisi kabi bo'ladi Suhbatdoshning so'zi tez-tez bo'linadi. Suhbatdoshning so'zini bo'lish ko'pincha miyaga to'satdan kelgan fikrni bayon qilish uchun amalga oshiriladi ("Evrika" effekti) Majhul yoki ko'p ma'noli so'zlarning qo'llanilishi Kiyim-kechaklar, kosmetik vositalar, oilaviy muammolar haqida ko'proq suhbatlashish Suhbat davomida maqtanish predmeti sifatida uy jihozlari, avtomashinalar, taqinchoqlar, kosmetik vositalar va boshqa moddiy boyliklar o'taydi. Gaplar va jumalarning uzun tuzilishi.

Yana bir tilshunosning kuzatishicha, ayollar kundalik muloqotda neologizmlardan unumli foydalangan holda, rasmiy muloqotda ulardan qochishga harakat qilar ekan. Shuningdek, baho bildiruvchi sifatlarining qo'llanishiga ko'ra ham erkak va ayollar nutqi farqlanar ekan. Bunday birliklarning faol qo'llanilishi ayollar nutqining karakterli xususiyatlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Ayol kishi tabiatan nozik yaratilganligi sababli, suhbat jarayonida ham

jozibador va bo'yoqdor leksemalarni, shaxsiy munosabat ifodalovchi so'zlarni, ayniqsa, ijobiylik semasiga ega bo'lgan leksemalarni ko'p qo'llaydi. Odatda suhbat predmeti bir oz bo'rttirilgan holda ko'rsatiladi. So'zlashuv jarayonida ayollarda emotsionallik kuchliroq bo'ladi: hayratlanish, sevinish, hafa bo'lish, qo'rqish kabi ruhiy fiziologik holatlar yorqinroq aks etadi. Ayollar va erkaklar nutqining o'ziga xosligi ular nutqida qo'llanilgan jummalarni taqqoslaganda ham yaqqol ko'zga tashlanadi.

Chunonchi, ayollar suhbatdoshining fikriga qo'shilish yoki qo'shilmasligini hamda shaxsiy munosabatlarini ifodalash ekan, suhbatdoshini hafa qilib qo'ymaslik uchun ehtiyot bo'lib jumla qurishadi, ya'ni o'z e'tirozlarini, noroziliklarini ifodalash uchun tilning sintaktik qurilishida mavjud bo'lgan neytralroq konstruksiyalardan, qoliplardan foydalanishadi. Jumladan, keyinroq borsak bo'lmaydimi, keyinroq borsak bo'lar ekan, keyinroq boraylik, keyinroq bora qolaylik, keyinroq bora qolaylik, maylimi?, keyinroq borsak nima deysiz? va h. Erkaklar esa bu holatda keyinroq boramiz, keyinroq borsak bo'ladi, keyinroq ham borsak bo'ladi, keyinroq borsak ham bo'ladi kabi ifoda shakllaridan foydalanishadi. G'arb tilshunoslarining fikricha, ta'kidli tarkibli so'roq gaplar (rus tilidagi "xvostoo'ye voproso" Tebe eto npravitsya, ne tak li?) ingliz tilida so'zlashuvchi ayollar nutqining asosiy sintaktik jihatlaridan biridir. Ayollar va erkaklar nutqining o'ziga xosligini belgilovchi asosiy omillardan biri ayollarning erkaklarga qaraganda ko'proq nutqiy muloqotda xushmuomala bo'lishga, odob saqlashga, suhbatdoshiga nisbatan hurmat ko'rsatishga harakat qilishlaridir. Ayol va erkaklarning yozma hamda og'zaki nutqidagi farqlar yuqoridagilar bilan cheklanmaydi. Ushbu farqlarning asosida jinslarning psixologiyasi, tafakkuri o'rtasidagi tafovutlar, jamiyatdagi gender parametrlarini belgilovchi normalar jamiyatda insonlarning ongi va tafakkuri, ijtimoiy-ma'naviy qarashlari asosida shakllanadi. Bundan xulosa qilish mumkinki, o'zbek tilida faqatgina ayollargagina xos bo'lgan so'zlashuvning gender xususiyatlari, ayrim horijiy tillarda ikkala jins vakillariga ham xos bo'lishi mumkin. Bu fikrni dalillash kelgusida o'zbek tilining gender xususiyatlarini o'rganuvchi tadqiqotchilar zimmasiga tushadi. Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida diskursning gender xususiyatlarini o'rganish tilshunoslik, sotsiologiya va boshqa ijtimoiy fanlar kesimida muhim ahamiyatga ega.

Umumiy xulosalarga keladigan bo'lsak:

1. Gender ko'p aspektli tushuncha hisoblanadi. Shu bois gender bilan bog'liq muammolar ko'pgina sohalarning tekshirish ob'ekti hisoblanadi. Xususan, sotsiologiya, psixologiya, kognitologiya, lingvistika kabi fanlarda gender turli aspektlarda tadqiq etilmoqda. Gender – ijtimoiy qurilma sifatida tilshunoslik fanida ham o'ziga xos o'rin tutadi. Shuning uchun gender eng ko'p o'rganilayotgan soha ham tilshunoslikdir.
2. Lingvistik genderologiya har qanday yangi yo'nalish kabi o'ziga xos qirralarga, ya'ni tushunchalar apparati kategoriyalari aniq shakllanmagan yangi yo'nalishdir. Bu yangi yo'nalish o'ziga xos tadqiqot usullari va metodlarining shakllanish jarayonidir. Shu bilan birga tilshunoslik ilmiy maydonidagi olimlar lingvistik tadqiqotlar metodlaridan hamda,

sotsiolingvistika, psixolingvistika va boshqa gumanitar fanlar (lingvistika, tarix, adabiyotshunoslik va boshq.) metodlaridan foydalanishyapti.

3. Tilshunoslikda gender masalalarini o'rganishda nutqiy faoliyatning barcha ko'rinishlari: yozma va og'zaki matnlar tadqiqot ob'ekti bo'lib xizmat qilishi mumkin. Dunyo tilshunosligida bu masalalarga bag'ishlangan ishlar anchagina. Til va gender muammosi tadqiqida diskursga alohida ahamiyat berilishiga sabab aynan so'zlashuvda ayollik va erkaklik belgilari bilan shartlangan ko'plab hodisalar, jumladan, nutqning ayol yoki erkaklarga xos xususiyatlari voqelanadi. Shu jihatdan diskursning gender xususiyatlarini ochib berish juda qiziqarli ma'lumotlarni beradi.

4. O'zbek tilida ham dunyodagi barcha tillar kabi, fikr faqat lingvistik yo'l bilangina emas, balki lingvistik bo'lmagan (ekstralingvistik yoki paralingvistik) vositalar – imoishoralar hamda implitsit (bo'laklarga ajralmas) tovushlar yordamida ham ifodalanadi. Nutqni to'ldiruvchi noverbal vositalarda ham genderologik farqlarni kuzatish mumkin. Shuning uchun, ekstralingvistik asoslardan bo'lgan noverbal vositalarni ham gender lingvistikasi nuqtai nazaridan tadqiq qilish zarur. Chunki erkak va ayolning o'ziga xos mimikalari va jestlari bor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yusupov, U. (2022). Gaybullayeva M. Yoshlarning ijodiy tafakkurini shakllantirish. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 515-518.
2. Nikolaevich, U. P., & XXX, S. A. (2022). Emotional Intelligence and its Adolescents Being an Exemplary. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 15, 139-145.
3. Yusupov, U. (2022). Ergasheva M. Bolada axloqiy va madaniy malakalarni shakllantirishda oilaning roli. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 442-445.
4. Юсупов, У., & Ермаматова, Г. (2022). Deviant xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy psixologik omillari. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 448-450.
5. Yusupov, U., & Baxtiyorova, M. (2022). Ijtimoiy gender stereotiplar. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 452-455.
6. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 66-72.
7. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). O'ZBEK XALQINING ETNOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Conferencea, 53-59.
8. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). BOSHLANG'ICH MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Conferencea, 29-34.

9. Umidjon, Y., & Dilyora, A. (2023). FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENCE. Conferencea, 89-93.
10. Umidjon, Y., & Ibrohim, O. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSI PSIXIK RIVOJLANISHIDA O'ZINI-O'ZI ANGLASHNING AHAMIYATI. Conferencea, 83-88.
11. Abdunazarova, S., & Yusupov, U. (2023). THE ROLE OF THE PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION IN THE PERSONAL PERCEPTION OF A PRESCHOOL CHILD. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue), 139-144.
12. Файзуллаева, Г. (2022). Oilada muloqotchanlikka kirishishning psixologik jihatlari. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 469-471.
13. Alimov, N., & Gulrukh, F. (2022). Dependence of psychological maturity on the strength of family relationships. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 6, 38-41.
14. Gavhar, K. (2023). SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF RELATIONS IN A YOUNG FAMILY. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 4(1), 217-221.
15. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 658-662.
16. Каршибаева, Г. А., Норбекова, Б. Ш., & Туракулов, Л. Т. (2016). Суицид-это не просто способ обратить на себя внимание. European journal of education and applied psychology, (2), 64-67.